

TÚRI RÓBERT

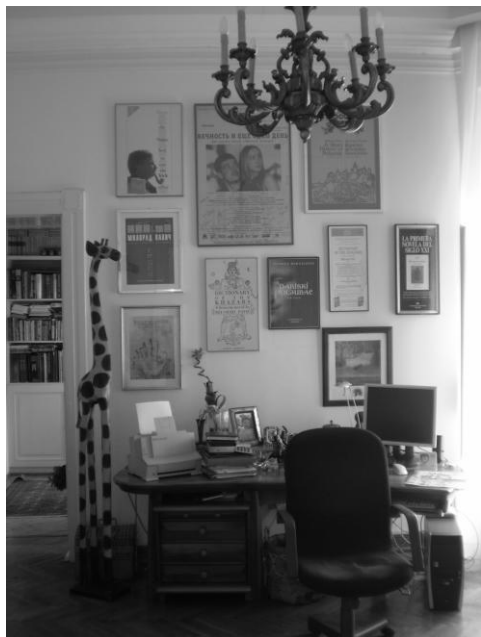
A távozó helye: Milorad Pavić

A *Kazár Szótár. Százezer szavas lexikonregény* „Sárga könyvében” Sámuel Koen Avram Brankovićot és fordítva, Avram Branković Sámuel Koent álmodta folyamatosan. Amikor az egyik aludt, a másik ébren volt, így az egyik mindig meg tudja álmodni a másik épp zajló életét. Szimbiózisban volt a két szereplő élet–álom ciklusa: az egyik élte a másik álmát. Sámuel és Avram együttes halála akkor következett be, amikor egy csatában találkoztak. Itt már nem volt, aki álmodja a másikat, hiszen mindketten ébren voltak és egymás ellen csatáztak (*Kazár Szótár* 201–202. old.). Ebben az ütközetben Sámuel és Avramot, a két álmvadászt nem golyó ölte meg, hanem az álom (hiánya) döntötte le őket a lábukról (202 old.). Robert Coover a *New York Times* 1988. november 20-án megjelent cikke szerint Pavić úgy gondolkodik (és ír), ahogyan mi álmodunk. Pavić 2009. november 30-án hunyt el. Vajon ki ébredhetett fel álmából a szerző halálának pillanatában?

Pavić *Kazár szótárának* „Előljáró megjegyzéseiben” érdekes stratégiát kap(t)unk örökségül a szerb ergodikus irodalom mesterétől, amely magyarázat lehet arra – szövegei kapcsán –, hogyan olvasunk és/vagy álmodunk mi, olvasói: „Képzeljétek el, hogy két ember egy elfogott pumát tart pányván. Ha közeledni akarnak egymáshoz, a puma támadni fog, mert a pánya meglazul; csak ha mindketten egyszerre húzzák, akkor marad a puma tőlük egyforma távolságra. Ezért közelít egymáshoz oly nehezen, aki ír és az, aki olvassa: köztük van a pányván tartott közös gondolat, amelyet ellentétes irányban húznak. Ha most megkérdjük a pumát (illetve a gondolatot), hogyan tekint ő erre a két emberre, az válaszolhatná: a pányvák végén olyan megehetőek vannak, akik fogva tartanak valaki számukra emészthetetlen...” (*Kazár Szótár* 20. old.). A szerző hiánya szabaddá teszi a pánya egyik végét, így az olvasó Pavić műveinek birodalmában szembekerül(het) a szöveg-puma veszélyei adta szabadsággal. Talán ez az a pillanat, amikor az író álmodja már olvasóját.

2008. november 1-jén Aleksandra Dikličsel készült interjújában Pavić említette,

hogy 1984-ig ismeretlen szépirodalmi szerző volt hazájában, de a *Kazár szótár* gyors hírnevet hozott számára otthon és külföldön egyaránt. Regényét több mint 30 nyelvre fordították le és nevét Laurence Sterne, James Joyce, Italo Calvino, Miguel de Cervantes, Jorge Luis Borges nevével együtt emlegették. Művei kevésbé hagyományos formát követtek: szótárregénye, a keresztretjvénykönyve, jóslási és asztrológiai kézikönyve, a tarotregénye, drámái, valamint elektronikusan közzétett írásai a Projekat Rastkon játékoságuk által tényleges interaktivitásra, az olvasott szöveggel való szimbiózisra buzdították olvasóit. Pavić hitt abban, hogy a könyvek elektronikusan életre kelhetnek, mi több, előbb-utóbb csakis úgy élhetnek. A fent említett interjúban azt mondta, hogy a könyv először halálát lelta a kőben, azután a fa kérgében, papiruszokon, kéziratokon, és végül papíron. Itt a szöveg hordozójára gondolt elsősorban. Az alapanyagok égető hiánya miatt a könyv hordozóját alternatív módon képzelte el, és ezért a szövegek szívét hamarosan elektronikus csip formájában látta, nem kis iróniával hozzátéve, hogy ehhez is újabb nyersanyagokra lesz szükségünk. A könyvnek ezek szerint mindig volt és lesz anyagi teste (is).

Személyesebb hangvételű interjújában, melyet 2006-ban adott a szerb televízió *Balkanskom ulicom* műsorában, Pavić elmondta, hogy zenésznek készült, viszont az irodalomban találta meg önmagát, és ezt soha nem bánta meg. Bölcsésztanulmányait Belgrádban kezdte, doktorátusát összehasonlító irodalomból Zágrábban szerezte, majd útja Franciaországba vezetett, ahol szerb irodalmat tanított az Université de la Sorbonne Nouvelle-en. A legjelentősebb művei között van az irodalomtörténeti *Istorija Srpske književnosti baroknog doba* (Szerb irodalomtörténet: Barokk, 1970), illetve számtalan szépirodalmi írása: *Mesečev kamen* (A holdkő, 1971), *Gvozdena zavesa* (Vasfüggöny, 1972), *Konji svetog Marka* (Szent Márk lovai, 1976), *Duše se kupaju poslednji put* (A lelkek utoljára fürödnek, 1982), *Hazarski rečnik* (Kazár szótár, 1984), *Predejo slikan čajem* (Teával festett tájkép, 1988), (1992), *Pozorišni jelovnik* (Színházi étlap, 1993), *Poslednja ljubav u Carigradu* (Utolsó konstantinápolyi szerelem, 1994), *Unikat* (Unikát, 2003), *Drugo telo* (A másik test, 2006).

Munkássága kezdetén, egészen 1984-ig, kevesen olvasták műveit, ezért leginkább az irodalomtörténet fele fordult, azt kutatta és ebben a témában írt tanulmányokat, köteteket. Pavić szerint, amikor a volt jugoszláv rendszer engedékenyebb lett, az emberek szemléletmódja, olvasási szokása is változott, így művei lassan megértő közönségre találtak (Diklić-interjú, 2008). A *Kazár Szótár* megjelenésével a helyzet megváltozott: Pavić neve ismert lett otthon és a világban. Történetei mindig egyszerűek, frappánsak, és mesteri módon fonódnak össze teljes egészébe. A szerző egy nagyobb ívű narratíva részeként válik önmaga is történetté írásaiban. Késői műveiben megjelenik az a pavići interaktivitás, mellyel aktívan bevonja az olvasót a cselekményalkotás folyamatába. Ezzel a módszerrel az olvasó nemcsak szemlélője, hanem a történet alakítója is lesz egyben. A *Kazár szótárban* az olvasó aktív részvételét, többet között, a szócikkek tetszőleges olvasásában vagy a három könyv váltakozó sorrendbeli tanulmányozása teszi lehetővé (lásd Projekat Rastko, „Bio-bibliográfiája Milorada Pavića”). A *Kazár szótár* valójában, amint arra sokan már rámutattak, trükkregény, a fiktív dokumentum trükkjét alkalmazza, és szerzője szerint Daubmanus 1691-es, megsemmisült szótáránk újraírása, rekonstrukciója. Az igazi trükk azonban nem ez, hanem a mű szerkezete: a fejezet-szócikkek a könyv három fejezetében ábécé sorrendben vannak, így világít rá szakaszosan a kazár hitvitára a megfelelő keresz-

tény, iszlám és héber dokumentum. Az előszó biztatása szerint az olvasónak kell eldöntenie, milyen sorrendben olvassa a szócikkeket, azaz a regény fejezeteit, hiszen az ábécé sorrend is különlegesen konstruált, a keresztény, az iszlám és héber betűk sorrendjét követi (lásd. Pavić „Autobiografia”). A szótár szerkezete látványos támadás volt a jugoszláv irodalom hagyományos regényforma struktúrája ellen: Pavić regénye forradalmasította a szerb prózát. A regény szócikkeit egymásra utaló hivatkozások kötik össze, ez a stratégia az internetes hiperszöveg nyomtatott formában levő prototípusa. Nemcsak formájában, hanem tartalmilag is különleges ez a szöveg. A regény három értelmezésében történelmi, filozófiai és teológiai problémákat feszeget az író. A szótárnak két változata van, egy férfi változat és egy női, amelyek egyetlen szócikkben különbözik az elsőtől. Pavić meglepődve konstataulta, hogy művei önálló életre keltek, amikor egy amerikai körútja során megpillantotta az egyik könyvesbolt kirakatában a „Keresem azt a nőt, akinek a tulajdonában van a *Kazár szótár* női változata” hirdetést, melyhez a kereső odaírta saját elérhetőségét, nyilvánvalóvá téve ezzel nemcsak olvasási szándékát. (lásd Rastko Projekat „Bio-bibliografija” valamint a 2006-os *Balkanskom ulicom*, szerb televíziós interjú)

A *Predeo slikan čajem* Pavić újabb formabontó kísérlete, ez a keresztretjényregény. Ezt lineárisan, illetve függőlegesen vagy vízszintesen lehet megközelíteni, és az olvasó feladata, hogy megfelejtse a feladványt, illetve, hogy írjon saját magának befejezést a regényhez. A szerző itt meglepetést tartogat az olvasó számára: amikor a történet megfejtéséhez közeledne a figyelő, a regény egyik női szereplője, Vitača Razin, váratlanul az olvasóba szerez: „Vitača Razin a telihold fényénél belenéz a kútba és a megjelenő arcokat kutatja. [...] kísérőjével megpillantják arcod a víz felszínén, téged, amint heverődön olvasod e sorokat és arra gondolsz, hogy biztonságban vagy miközben kezdedben fordítva tartod a könyvet és tolladat szorongatod, mint az anya a kanalat vagy a gyilkos a kést” (Pavić *Predeo slikan čajem* 414. old., saját fordítás). A szöveg végkifejletébe ismét megjelenik Pavić találékonysága és a női princípiumban vetett hite: amennyiben Vitača Razin egy férfi olvasó arcát látja meg a víz tükrében, akkor a fiktív női karakter eltűnik, meghal; ha egy női olvasó arcát pillantja meg, akkor tovább élheti regénybeli életét Vitača Razin.

A *Poslednja ljubav u Carigradu* követi a tarot kártya nagy arkánumának 22 lapját (a regényhez csatolt kártyalapokat Ivan Pavić, a szerző fia festette), amelynek tagolása háromszor hét kulcsra bontja a történetet és lehetőséget ad arra, hogy az olvasó kártyavetés-ként olvassa a szöveget. A 18. században két szerb tábornok, Opujić és Tenecki egymás ellen harcol: az egyik a francia hadseregben van, míg a másik az osztrák-magyar hadseregben szolgál. Kíméletlenül üldözik egymást, miközben csatát vívnak önmagukkal (és démonjaikkal) és eközben megtalálják a szerelmet. Jerisena, Tenecki húga, Opujićot szereti és megajándékozza a szerelem megértésének egyik lehetséges olvasatával: „Minden nagy szerelem a büntetés egy változata. Tudod, mindenkinek van szerződése Istennel. Erőnk, szépségünk, munkánk és utazásaink fele Istent illeti meg. A szerelemmel is így történik, szerelmünk fele megmarad nekünk, a másik fele Isten ítélőszéke elé kerül, ott is marad és örökké tart, bármi is történjék a nálunk maradt résszel. Gondolj erre, mint szép és vidám dologra” (Pavić *Poslednja ljubav u Carigradu* 206. old., saját fordítás).

Életéről, munkájáról Pavić nem szívesen nyilatkozott, igen ritkán adott interjút. Saját weblapján közzétett önéletrajzában megjegyezte, hogy „sokkal több szerelmet valószínűsítettem meg a könyveimben, mint az életben. Egy kivétellel, amelyik még tart” (Pavić „Auto-

biográfija,” saját fordítás). Akárcsak a fent említett pumát tartó két személy a pánya két végén, Pavić és második felesége, Jasmina Mihajlović, az egymás közötti szövegtér tényleges lakói. Mihajlović is író, stílusa eklektikus és szintén többnyire önéletrajzi ihletésű; *Prica o dusi i telu. Slojevi i znacenja u prozi Milorada Pavica* (1992) esszékötete férje prózájának kritikája, *Dve kotorske priče (Két kotori történet, 1998)* és *Ljubavni roman u dve priče (Szerelmes regény két történetben, 2004)* regények pedig közös szöveggént jöttek létre, férjével együtt alkották-írták. Mihajlović önálló regényei *Privatna kolekcija (Magángyűjtemény, 2000)*, *Putni album (Utazási album, 2004)*, *Ljubav bez tajni (A titok nélküli szerelem, 2005)*, valamint a *Parizki poljubac (Párizsi csók, 2007)*, illetve a *Putna kolekcija (Utazási gyűjtemény, 2008)* szubjektív hangú világot tükröznek. Érdekes megemlíteni itt a közös tér kapcsán azt a (hiper)tényt is, hogy trükkösen, Pavić honlapján keresztül érhető el az író nő honlapja és írásai (lásd Jasmina Mihajlović honlapja).

Pavić 1929. október 15-én született. Saját bevallása szerint már kétszáz éve író. Ezt annak a ténynek köszönheti, hogy a tizenharmadik század óta a családjában többen publikáltak és a nevük szerzőként ismert volt; az első, Emerik Pavić Budapesten jelentette meg verseskötetét 1766-ban (lásd Rastko Projekat „Bio-bibliográfija”). Bár már nem él, Pavić olvasói által még mindig ’ír’. Gondolatai „a remény szférájából [...] az emlékek szférájába tevődtek át [...] Az olvasó fülében talán megmarad egy kevés nyál az író szájából, amit a szavak szele sodort bele egy homokszemmel az alján. E homokszem köré ülepednek le éveken át a hangok, akár a kagylóban és egy napon gyöngyszemmé változnak” (Pavić megjegyzés e szótár hasznosságáról, *Kazár szótár*, 257. old.). Ezek a gyöngyszemek vannak most kezünkben és bizonyítják, hogy „[S]oha nem marad üres a távozó helye” (Pavić: „A tüsszögő ikon,” 20. old.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Diklić, Aleksandra „Milorad Pavić: Knjiga mnogo puta umirala i vaskrsavala” [„Milorad Pavić: A könyv folytonos halála és feltámadása”]. Elérhető: <http://www.glassrpske.com/vijest/9/kultura/13424/lat/Milorad-Pavic-Knjiga-mnogo-puta-umirala-i-vaskrsavala.html>, Dátum: 2009. 03. 03
- Mihajlović, Jasmina. Elérhető: <http://www.khazars.com/sajt-jasmine-mihajlovic-sa-fotografijama/> Dátum: 2009.03.02.
- Pavić, Milorad. *Kazár szótár. Százezer szavas lexikonregény*. Ford. Brasnyó István, Cartophilus Könyvkiadó, Budapest, [1984] 2006.
- A tüsszögő ikon*. Ford. Bojtár B. Endre és Gállos Orsolya Forum Könyvkiadó–Jelenkor Irodalmi és Művészeti kiadó, Újvidék, Pécs, [1985] 1993.
- Predeo slikan čajem*, Prosveta, Beograd, 1988.
- Poslednja ljubav u Carigradu*, Dereta, Beograd [1994], 2006.
- „Autobiográfija.” Elérhető: <http://www.khazars.com/autobiografija/>, Dátum: 2009. 03. 01.
- Projekat Rastko. Elérhető: <http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/index.html>, Dátum: 2009. 03. 01.